

Тебегенов Т.С. *

филолог. ғ.д., профессор,

ҚР Гуманитарлық ғылымдар Академиясының академигі,

ҚР Жазушылар Одағының мүшесі,

Жамбыл атындағы Халықаралық сыйлықтың лауреаты, Абай атындағы ҚазҰПУ

Алматы, Қазақстан

ҰЛЫ ДАЛА БАТЫРЛАРЫНЫҢ ӘДЕБИ-КӨРКЕМ ТАРИХНАМАСЫ ЖӘНЕ СІРГЕЛІ АҚТУЛЫ ЖАБАЙ БАТЫР ТАҒЫЛЫМЫ

Автор корреспондент: tebegenov@mail.ru

Н. Назарбаев: «Біздің даңқты батырларымыз, ойшылдарымыз бен ел билеушілеріміз – тек Қазақстанда ғана емес сондай-ақ, бүкіл әлем бойынша еліктеуге лайық тұлғалар» (Назарбаев Н.Ә. Ұлы Даланың жеті қыры // Егемен Қазақстан №223, №223, 21 қараша, 2018 жыл; 1-2-бб, [1, 2-б.].

Түйін: Мақалада батырларының әдеби-көркем тарихнамасы және Сіргелі Ақ тулы Жабай батыр тағылымы зерттелінді. Қазақ өркениетінің көп ғасырлық қалыптасу, даму кезеңдері сөз өнерінің фольклор мұралары мен көркем әдебиет шығармаларында қамтылуымен, ата-бабаларымыз бен ұрпақтар жадында жатталуымен қазіргі біздің жаңа дәуірімізге ұласып отыр. Қазақ өркениетінің өткен мыңжылдықтар белестеріндегі көрнекті тарихи тұлғалары тағылымы фольклор мұралары мен әдебиет шығармаларда бейнеленіп, халқымыздың эстетикалық дүниетанымының философиялық-психологиялық көркем ойлау тереңдіктерін танытумен келеді. Тәуелсіз Қазақ Еліндегі қазіргі және болашақ ұрпақтарының тарихи санасын жаңғыртуда Ұлы Дала батырларының әдеби-көркем тарихнамасын кешенді түрде зерделеудің аса өзектілігі ақиқат. Отанды басқыншылардан, шапқыншылардан қорғаудағы батырлардың жауынгерлік-қаһармандық тұлғаларын даралай жырлау дәстүрін ұстанды. Әлем өркениетінің көпғасырлық тарихындағы халықтық-классикалық дәстүр желісінде әдеби-көркем тарихнамалық шығармашылық жолы қалыптасқан. Әлем халықтарының әдебиет тарихында қанды майдандар ортасында жауынгер болып қатысқан жеке адамдар, сол кезеңдердегі оқиғалар туралы шығармалар туындату үрдісі қалыптасқан.

Кілттік сөздер: тарихнама, батырлар, Қазақ мемлекеті, Сіргелі руының шежірелік кестесі

Қазақ өркениетінің көп ғасырлық қалыптасу, даму кезеңдері сөз өнерінің фольклор мұралары мен көркем әдебиет шығармаларында қамтылуымен, ата-бабаларымыз бен ұрпақтар жадында жатталуымен қазіргі біздің жаңа дәуірімізге ұласып отыр. Қазақ халқының ежелгі сақ, ғұн, түркі өркениеттері дәуірлерінен бастап, одан кейінгі Алтын Орда, Моғолстан (XII-XIV ғ.ғ.), Қазақ хандығы XIX-XX ғасырлардағы отарлық бұғаудағы, қазіргі Тәуелсіз Қазақстан Республикасы (XX ғ. 90-жылдары мен XXI ғасырдың басы) кезеңдеріндегі Ұлы Дала батырларының әдеби-көркем тарихнамасы ауызша және жазбаша дәстүр тұтастығымен үздіксіз дамудағы ұлттық сөз өнері шығармаларының алтын арқауы болып келеді.

Қазақ өркениетінің өткен мыңжылдықтар белестеріндегі көрнекті тарихи тұлғалары тағылымы фольклор мұралары мен әдебиет шығармаларда бейнеленіп, халқымыздың эстетикалық дүниетанымының философиялық-психологиялық көркем ойлау тереңдіктерін танытумен келеді. Халық даналығының ойшылдық-тәлімгерлік қорытпалары болып саналатын мақал-мәтелдердегі батырлардың көркем бейнеленуі ұрпақтарды азаматтық-отаншылдық, қаһармандық-жауынгерлік рух қуатымен тәрбиелеудің ықпалды құралы болып келеді. Мысалы: «Батыр - елдің сәулеті, балқұрақ-көлдің сәулеті», «Батыр мың қол бастайды, шешен тар жерде сөз бастайды», «Ер – елдің ық жағының қалқасы, жел жағының панасы», «Ер жігіт ел үшін туады, ел үшін өледі», «Ер – елдің айнасы», «Ел – ырыстың кілті, ер – ырыстың кепілі», «Ат басына күн туса, ауыздығымен су ішер. Ер

басына күн туса, етігімен су кешер», «Болат қайнауда шынығады, батыр майданда шынығады», «Ел үмітін ер ақтар, ер атағын ел сақтар», «Өршіл рухтан өлмес батыр туады», «Жолбарыстың артында тері, батырдың артында елі қалады» т.б. [2, 162-1171-б.б.]. Бұл орайда, Қазақстан Республикасының Президенті, Ұлы Көшбасшысы – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлы Даланың жеті қыры» атты стратегиялық-бағдарламалық мақаласындағы «Ұлы Даланың ұлы есімдері» бөліміндегі тарихи сөзін басты назарда ұстаймыз:

«Көпшіліктің санасында тарихи үдерістер, негізінен, тұлғаландыру сипатына ие болатыны белгілі. Көптеген халықтар өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады. Мысалы, өткен дәуірлердегі Тутанмахон, Конфуций, Ескендір Зұлқарнайын, Шекспир, Гете, Пушкин және Джордж Вашингтон сияқты дүние жүзіне белгілі тұлғалар бүгінде «өз мемлекеттерінің» баға жетпес символдық капиталы саналады әрі сол елдердің халықаралық аренада тиімді ілгерілеуіне септігін тигізіп отыр.

Ұлы Дала Әл-Фараби мен Яссауи, Күлтегін мен Бейбарыс, Әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді» [1, 2-б.]. Бұл – қазіргі рухани жаңғыру серпілісімен болашаққа айқын бағдар түзеген қазіргі және болашақ ұрпақтың халқымыздың өткені мен бүгінін және болашағын тарихи сабақтастық тұрғысында тануына айқын бағдарлы пікір.

Тәуелсіз Қазақ Еліндегі қазіргі және болашақ ұрпақтарының тарихи санасын жаңғыртуда Ұлы Дала батырларының әдеби-көркем тарихнамасын кешенді түрде зерделеудің аса өзектілігі ақиқат. Қазақстанның жаңа тарихнамасындағы Алтын Орда (XII-XIV ғғ.) және Қазақ хандығы (XV-XVIII ғғ.) дәуірлеріндегі көрнекті тұлғалар мен оларға қатысты оқиғалар туралы тарихи-танымдық жырлар мен прозалық туындылар (әңгіме, повесть, роман, пьеса) Ұлы Даламыздың әдеби-көркем тарихнамалық жүйесін құрауымен бағаланады. Әлем өркениетінің ғұлама ғалымы, суреткер жазушы Мұхтар Әуезовтің «Тарихи жырлар» атты іргелі еңбегіндегі ғылыми пікірлері әдеби-тарихнамалық бағдарлы сипатымен маңызды:

«Бұл тарихи жырлардың дәстүрі тереңде, алыста жатыр. Ол бастауын Орта Азия мен Сибирь тайпаларының руаралық тартысы кезіндегі шабуыл-жорық жайындағы жырлардан алады. XVIII ғасырдың бас кезіндегі қазақ-қалмақ соғыстары, соның салдарынан қазақ халқының көп қиындық көріп Сырдария жағасынан Арқаға көшуі сияқты тарихи оқиғалар «Ақтабан шұбырынды» жайында жыр-аңыздар тудырды. Есімнің, Абылай мен Қабанбайдың XVI-XVIII ғасырларда өмір сүрген басқа да тарихи адамдардың жорықтары жайындағы тарихи жырлар да мол.

...Бұл жырлардың бәрі де, ертеде туғандары да, кейінірек шығарылғандары да – анық тарихи оқиғаларға негізделген, ал басты-басты кейіпкерлер – тарихта болған адамдар. ...Тарихи жырлардың батырлық эпостан жанрлық айырмашылығы бар. Яғни, тарихи жырларда эпостық баяндауға тән объективтік сарынның орнына оқиғаларды тікелей қабылдаған автордың әсері араласқан субъективтік баға басады» [3, 75-76-б.б.].

Қазақ халқының мемлекеттік құрылымдары (Алтын Орда, Қазақ хандығы) кезеңдеріндегі жыраулар (Асан Қайғы Сәбитұлы (XV ғ.), Қазтуған Сүйінішұлы (XV ғ.), Шалкиіз (Шәлгез) Тіленшіұлы (1465-1560), Доспамбет (шамамен 1490-1523), Жиёмбет (XVII ғ.), Марғасқа (XVII ғ.), Ақтамберді (1675-1768), Тәтіқара (XVIII ғ.), Үмбетей (1697-1786), Бұқар (1693-1787) – Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы мен дамуындағы нағыз халық-ұлт тағдырының ұраншылары-қайраткерлері болды. Жыраулар қазақ мемлекеттілігін құрайтын ру-тайпалардың отаншылдық-азаматтық рухты өзара бірлігін, Отанды басқыншылардан, шапқыншылардан қорғаудағы батырлардың жауынгерлік-қаһармандық тұлғаларын даралай жырлау дәстүрін ұстанды.

Әлем өркениетінің көпғасырлық тарихындағы халықтық-классикалық дәстүр желісінде әдеби-көркем тарихнамалық шығармашылық жолы қалыптасқан. Әлем халықтарының әдебиет тарихында қанды майдандар ортасында жауынгер болып қатысқан жеке адамдар, сол кезеңдердегі оқиғалар туралы шығармалар туындату үрдісі

қалыптасқан. Өмір мен өлім кездескендей аса қауіпті қиын жағдайлардың ортасында жүрген ақындар, жыраулар, жазушылар шығармашылық қабілет, талант ықпалының әсерімен туындыларын шығарған, жазған. Оларды сол кезеңнің мүмкіндігіне орай тыңдаушылардың ортасында ауызша таратқан, кейіннен жазба дәстүр дамыған кезде баспасөз беттерінде, кітаптарда жариялаған. Туған жерді, атамекенді, байтақ Отанды басқыншы жаулардан азат ету, жауыздық-жендеттік пиғылды дұшпандарды жою мұратындағы ақын-жыраулардың, қаламгерлердің шығармалары мен жауынгерлік қаруын қатар қолданған қызметі – әрбір елдің ұлттық тарихы беттерінің мәртебелі көрсеткіштері.

Қазақ хандығы ұлттық мемлекеттілігінің 550 жылдық тарихындағы XVIII ғасыр 1723-1771 жылдары кезеңіндегі ақын-жыраулар поэзиясы – осы аталған шығармашылық пен жауынгерлік-қаһармандық қызмет тұтастығының нақты көрінісі. Қазақ тарихындағы Отан соғысы болған осы екі жүз жылдық соғыстың XVIII ғасырдағы кезеңінде басқыншы жаулармен бетпе-бет шайқастар ортасында болған, қаһармандық ерлік, жауынгерлік-отаншылдық рух Ақтамберді, Тәтіқара, Үмбетей жыраулардың толғауларында айрықша жырланды. Поэтикалық болмысы философиялық-дидактикалық афоризмдер сипатымен жырланған бұл толғаулар ұлттық-отаншылдық, қаһармандық-жауынгерлік қуатымен халықты жігерлендірді, Отан қорғау шайқастарында түбегейлі жеңістерге жеткізді. Мысалы, Ақтамбердінің толғауларындағы басқыншы жауларды жеңу, атамекенді, туған Отанды жат жердіктерден азат ету мұратындағы айбынды ойларының азаматтық-күрескерлік сарыны айқын:

... «Батырмын!» - деп кім айтпас?
Барарға жүрек шыдамас.
Жалтара шапсаң жау қашпас,
Жауды аяған бет таппас...
... Жауға шаптым ту байлап,
Шепті бұздым айғайлап.
Дұшпаннан көрген қорлықтан,
Жалынды жүрек қан қайнап.
Ел-жұртты қорғайлап,
Өлімге жүрміз бас байлап [4, 87-б.].

...Қоңыраулы найза қолға алып,
Қоңыр салқын төске алып.
Қол көтерер ме екеміз?
Жалаулы найза жанға алып,
Жау қашыар ма екеміз?
Тобыршықты әндіген,
Толтыра тартар ма екеміз?
Тобылғы түсті құралай,
Бытыратып атар ма екеміз?[4, 91-б.].

Ал, Тәтіқара ақынның толғауларында Қазақ Елін басқыншы жаулардан қанды шайқастарда қирата жеңген Абылай хан мен оның майдандас қолбасшы батырларының ержүрек тұлғалары тарихи деректілікпен, романтикалық өршіл рухпен жырланған:

Қамыстың басы майда, түбі сайда,
Жәнібек Шақшақұлы болат найза.
Алдыңнан су, артыңнан жау қысқанда,
Ер жігіттің ерлігі осындайда.

Бөкейді айт Сағыр менен Дулаттағы,
Деріпсәлі, Маңдайды айт Қыпшақтағы.

Өзге батыр қайтса да бір қайтпайтын,
Сары менен Баянды айт Уақтағы.

Ағышта биікті айтсаң қарағайды айт,
Жігіттік, ерлікті айтсаң Бөгенбайды айт.
Найзасының ұшына жауын мінгізген
Еменәлі Керейде ер Жабайды айт [4, 95-96-бб.]

Үмбетей жырау Тілеуұлының толғауларында Қазақ Еліне тұтқиыл шапқан, қырғынға ұшыратқан, ақырында Жаратушы Құдайдың, жазықсыз халықтың қарғысына ұшыраған, тоз-тоз болып тозғындап, азғындап жер бетіндегі мемлекеттілігі құрып кеткен, қазір тамтықтары ғана қалған жоңғар қалмақтарымен болған шайқастар суреті реалистікпен жырланған. Әсіресе, Абылайдың шешуші сәттердегі дара ерліктерімен халықтың сеніміне ие болған тарихи тұлғасын даралай мінездеп жырлауы айрықша әсерлі:

Жиырма жасың толғанда,
Қалмақпен соғыс болғанда,
Алғашқы бақты тапқанда,
Шарыштың басын қаққанда,
Қанжығаңа бас байлап,
«Жау қашты!» - деп айғайлап,
Абылайлап шапқанда...
Ұмыттың ба соны, Абылай?
Сол ерлікпен хан болдың,
Әлем асқан жан болдың.
Барша әлемге даң болдың,
Ұмыттың ба соны, Абылай?
...Аруағыңа болысқан,
Әділ билік қылысқан,
Қашпаған қандай ұрыстан
Керейде батыр Жәнібек,
Қаз дауысты Қазыбек,
Қу дауысты Құттыбай,
Қаракерей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгенбай,
Абылай, сенің тұсында
Сол бесеуі болыпты-ай!
Кейі батыр, кейі би,
Тәңірім берген сондай сый!
Ұмыттың ба соны, Абылай! [4, 101-102-бб.]

Бұл – Қазақ хандығы мемлекеттілігін басқыншы озбыр жаулардан екі жүз жылдық соғыста қорғап қалған батырларымыздың ұлттық тарихымыздағы айбынды көрсеткіші. Бес қаруымен жауды қырып, қуатты жыр-толғауларымен халықтың рухын көтерген ақын-жырауларымыздың тұлғалары – ұлттық-патриоттық, отаншылдық дүниетанымымызға үнемі қуат беретін рухани байлығымыз.

Жыраулар, ақындар поэзиясында Қазақ мемлекеттілігін қалыптастырған қайсар, күрескер хандарымыздың (Керей, Жәнібек, Есім, Тәуке, Абылай, Кенесары), батырларымыздың, би-шешендеріміздің (Төле, Қазыбек, Әйтеке, т.б.) өзара түсініскен бірлігін, сол арқылы халық тұтастығының сақталғанын дәріптей жырлады. Ақын-жыраулардың толғауларында Қазақ мемлекеттілігінің нығаюы, Ұлы Даладағы ру-тайпалар тұтастығы арқылы біртұтас халық болу ұлағатын насихаттады. Әсіресе, жатжұрттық

басқыншылардан-шапқыншылардан байтақ Қазақ Даласын қорғаған қазақ ру-тайпаларының біртұтас халық-ұлт болуы жолында азаматтық-отаншылдық, қаһармандық-жауынгерлік рух қуатын танытқан батырлар тұлғалары айрықша даралана танылды.

Бұл орайда, Қазақ халқының мемлекеттік дербестігі, Тәуелсіздігі жолында күрескен батырлар, би-шешендер мен олардың және оларға ерген халықтың отаншылдық-азаматтық ерліктері туралы қазақ сөз өнеріндегі тарихи толғау жырлардың, дастандардың, тарихи романдардың мол шоғырын айтамыз. Мысалы: Бұқар Қалқаманұлының Абылайхан туралы толғаулары, Нысанбай Жаманқұлұлының «Кенесары-Наурызбай» дастаны, Сүйінбайдың «Қарасай батыр», «Өтеген батыр», «Сұраншы батыр», «Жабай батыр», Шәді Жәңгірұлының «Тарихат», Мағжан Жұмабаевтың «Батыр Баян», Қазанғап Байболұлының «Еңсегей бойлы Ер Есім», Досым Саурықұлының «Есенгелді», Мәжит Айтбаевтың «Хан Абылай», т.б. Бұлардың қатарында авторлары белгісізденген, тарихи деректілігі фольклорланған қазақ батырлары (Жанқожа батыр, Текей батыр Қарпықұлы, Ер Жәнібек Бердібекұлы, Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Кәшке батыр Дәулетұлы, Бекет, Жанқожа, т.б.) туралы қисса-дастандар да қазақ өркениетінің әдеби-тарихнамалық жүйесіндегі көркемдік негіздері болып саналады. Ауызша авторлық поэзия ақын-жырауларының Қазақ халқы мемлекеттілігі тарихындағы аталған батырлары туралы шығармалары жыршы-орындаушылардың халық арасындағы үздіксіз жырлаулары арқылы уақыт өте келе олардың жаңадан қосқан сюжеттік бөліктері, көркем бейнелеулері арқылы жаңа нұсқаларға айналған. Бұл – қазақ сөз өнеріндегі халықтық сипаттың өзіндік өзгешелігі. Қаһармандық-батырлық, жауынгерлік рухты бұл тарихи жырлардың поэтикалық-психологиялық ықпалымен отаршылдық бұғауда жүрген жаңа буын ұрпақтардың азаматтық-отаншылдық рухы үнемі серпілу, жаңғыру қуатымен нығая түсті.

Қазақ өркениетіндегі тарихи жырлардың көркемдік жалғастығы ХХ ғасыр мен қазіргі ХХІ ғасыр басындағы әдеби үдерістегі тарихи романдарымен толығырақ түсіп келеді. Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігі салтанат құрған қазіргі рухани жаңғыру мазмұнды дамуымыздағы ықпалды патриоттық-отаншылдық ұстанымның тарихи-танымдық маңызы зор бұл туындыларды біз айрықша назарға аламыз. Мысалы, І.Есенберлин «Алтын Орда», «Көшпенділер» роман-трилогиялары; Софы Сматаевтың «Елім-ай» роман-трилогиясы; Әбіш Кекілбаевтың «Үркер», «Елең-алаң» романдары; Қабдеш Жұмаділовтің «Дарабоз» роман-дилогиясы; Әнуар Әлімжановтың «Махамбеттің жебесі», «Жаушы» романдары; Ұзақбай Доспанбетовтің «Қызыл жолбарыс», «Абылайдың ақ туы» роман-тетралогиясы, З.Шүкіровтің «Жанқожа батыр» романы және т.б. – бәрі де ата-бабалық атажұртты-атамекенді басқыншылардан, шапқыншылардан, қорғаған, отаршылдардан сақтап қалған ұлттық тарихымыздағы батырлар тұлғаларын тарихилық пен көркем шындық поэтикалық тұтастығымен қазіргі жаңа буын ұрпақтарға ұғындыруымен құнды болып саналады.

Қазақтың әдеби-көркем тарихнамалық мұраларында халықтың жадында сақталған тарихи тұлғалар есімдерінің Ұлы Дала кеңістігінде ру-тайпалар құрамында кездесетіні мәлім. Сөз арқауындағы **Сіргелі ақ тулы Жабай батыр Қазыбекұлының** (1728-1810) тарихи ғұмырнамасымен үндес өмір сүрген олар да қазақ халқының бостандығы мен Тәуелсіздік жолында басқыншылармен шапқыншылармен соғысқан. Бұл орайда белгілі ізденуші-этнограф жабайтанушы Асқар Жұмаханұлы Сәбитовтің 2018 жылы 15-ші қыркүйекте «Тіккен туы жығылмаған Ер Жабай» атты ғылыми мәслихатта жасаған баяндамасының («Жабай ақиқаты қашан айқындалады?») [5] жалғасы болып жазылған мақаласындағы («Жабайлардың ара жігін ажырату не үшін қажет?») айтқан өзекті пікірін айрықша назарға аламыз: «...қазақтың хандық дәуірінде **үш Жабайдың**, яғни **Ноғайлы (Жабай- Т.С.Т.), Керей Жабайдың, Сіргелі Жабайдың** болғаны белгілі. Мұнымен қатар тарих қойнауынан осы күнге жеткен **«Жабай» атты жер-су атаулары** да бар. Бұлардың «Жабай» деп адам есімі ретінде аталуында қандай тарихи негіз бар? Зерттеу жан-жақты дәлелді болуы үшін **«Жабай» сөзінің өзін анықтап алу қажет**» [5].

Жабайтанушы этнографтың бұл пікірі – аса өзекті. Себебі, Ұлы Дала өркениетінің

көпғасырлық тарихындағы батырлар есімдерінің әрқайсысының этимологиялық-лексикалық мағыналары бар екендігі мәлім. Мысалы:

1. «**Алпамыс** – эпикалық көне есім; алып-мамыш сөздерінің бірігуінен жасалған есім. Алып-көне түркі, қазақ тілінде дәу, дөкей, зор + мамыш - батыр» [6, 30-б.].

2. «**Қобыланды** – қаз. қаблан – ауысп. мағ. ер, ержүрек – батыл» [6,103-104-бб.].

3. «**Тарғын**, к.т. – ашулы, зілді. Қазақтың «Ер Тарғын» эпосындағы батырдың есімі» [6, 146-б.].

4. «**Қамбар**, ар. хамбар – күшті адам. Қазақ эпосындағы батыр есімі» [2, 102-б.].

5. «**Жабай**, к.т. – көне түрік тіліндегі Ябгу-Жабгу патшаның – хағанның орынбасары деген мағынаны білдіреді» [6, 82-83-бб.].

Ал, «Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі» (V том: Д-Ж) анықтамаларда халықтық этимологияның диалектологиялық – лексикалық ерекшелігін байқатады:

«**Жабай**, зат.1. Қорғасын құйылмаған салмақты асық, кеней. Жабай – тігулі тұрған асықты ататын сақа («Ана тілі»). 2. Сақаның өңделгеннен кейінгі салмақты түрі. Болаттың жабайы алшы тұрғыш («Қаз.тілі. диалек. сөздігі») [7, 490-б.].

Қазақ халқы көп ғасырлар бойы мекендеген Ұлы Даланың кең-байтақ кеңістігіндегі батырлар есімдерімен аталатын географиялық-топонимикалық атауларды да отаншылдық-азаматтық ұстанымды ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан ұлағат дәстүрі еткен халықтық педагогикалық тәлім-тәрбие көрсеткіші тұрғысында бағалаймыз. Мысалы, Қазақстандағы елді мекендер (ауылдар, аудандар, т.б.) атаулары болып қойылған батырлар есімдері мол:

1. «**Бөгенбай** – ауыл, Ақмола обл., Ақкөл ауд.; Бөгенбай – ауыл, Ақтөбе обл.; Қарғалы ауд.» [8, 109-б.].

2. «**Қабанбай** – ауыл, ОҚО, Түлкібас ауд.; Қабанбай – ауыл, ШҚО, Тарбағатай ауд.; Қабанбай – ауыл, ШҚО, Үржар ауд.; Қабанбай – Алматы обл., Алакөл ауд.; Қабанбай батыр - Ақмола обл., Целиноград ауд.» [8, 180-б.].

3. «**Қарасай** – ауыл, Ақтөбе обл., Ырғыз ауд.; Қарасай – ауыл, Алматы обл., Еңбекшіқазақ ауд.; Қарасай - ауыл, Алматы обл., Жамбыл ауд. ; Қарасай-ауыл, БҚО, Бөкей ордасы ауд.; Қарасай - ауыл, ШҚО, Зайсан ауд.; Қарасай - ст., Жамбыл обл., Мойынқұм ауд.; Қарасай батыр - ауыл, СҚО, Айыртау ауд.; Қарасай батыр - ауыл, Жамбыл обл., Қордай ауд.» [8, 193-б.].

4. «**Жалаңтөс** - ауыл, ОҚО, Түркістан қал/эк.; Жалаңтөс батыр – ауыл, Қызылорда обл., Қазалы ауд.;

5. «**Жанқожа** – ауыл, Қызылорда обл., Қазалы ауд.; Жанқожа – ауыл, Қызылорда обл., Шиелі ауд.» [8, 138-139-бб.].

Қазақстан аумағындағы өзен атаулары құрамында да батырлар есімдері бар. Мысалы, Ақмола облысындағы Зеренді, Сандықтау, Атбасар аудандары жерінен **Жабай, Қарасай өзендері** ағады [9, 330-331-бб.].

Ақмола облысындағы Жақсы ауданында **Жабай тауы** бар [9, 26-б.].

Батыс Қазақстан облысындағы Қазталовка ауданының Серік аулының батысында 8 км жерде орналасқан **Жабай қонысы** [9, 300-б.] да этнографиялық деректі танытады. Осы облыстың «Сырым ауданындағы Тоғанас ауылының шығыс жағында 12 км қашықтықта орналасқан **Сырым шыққан төбе (дөң)**» [8, 328-б.] шамамен 1790 ж. Сырым Датұлының сарбаздары осы дөң үстіне бекет орнатып жау қимылын бақылап, дөңге үздіксіз көтеріліп, қайта түсіп, алыстан жауды жаңылыстыру, үрейлендіру әдісін қолданған.

Қарағанды облысын Жаңаарқа ауданында Бетпақдаланың солтүстік бөлігінде **Сіргелі қазған құдығына** анықтама да маңызды: «Атау екі сөзден құралған: **Сіргелі (ру аты) + қазған** (етістіктің өткен шақ түлғасы). «**Сіргелі қазған құдық**» деген мағынадағы атау» [9, 457-б.].

Маңғыстау облысының Қарақия ауданы орналасқан **Жабай ұшқан қонысының** [9, 572-б.] аталуыда есім сырын түсінуге ойландырады. Оңтүстік Қазақстан облысының Сарыағаш ауданындағы Келес өзені жағалауына орналасқан тұрғыны 2,5 мың адам

Сіргелі ауылы [9, 627-б.] да байырғы рудың тұрағын білдіреді. Павлодар облысындағы Екібастұз қаласы әкімшілік аумағына қарасты Сарыкөл көлінің оңтүстік - батысындағы **Сіргелі қонысы** [9, 679-б.] да осы рудың аталған мекенде болғандығын дәлелдейді. Сонымен бірге, Солтүстік Қазақстан облысының Мағжан Жұмабаев ауданындағы Келтесор көлінің оңтүстік-батысындағы **Сіргелі қонысында** осы ру атына қойылғандығы қазақ халқы ұрпақтары қарым-қатынастары тұтастығын айғақтай түседі.

Ғалым – жазушы Нағашыбек Қапалбекұлы **Сіргелі руындағы** Елшібек батыр ұрпақтарының Екібастұзда өмір сүріп жатқанын, сондағы **Сіргелі құдығын**, Семейдегі Абыралы ауданындағы **Сіргелі төбесін**, Солтүстік Қазақстан облысының Шоқан Уәлиханов ауданындағы **үш Сіргелі** болғанын, Қызылорда облысындағы Түгіскен өңірегіндегі **«Сіргелі арығын»**, Ташкент қаласы батысындағы теміржол бекетінің **Сіргелінің түпкі атасы Құбасай** есімімен аталатынын, Ташкенттің Қойлық базары бағытындағы **Сіргелі атындағы аудан** бар екенін атап көрсеткен. Бұл деректер - Ұлы Даладағы ата – бабаларымыздың біртұтас халықтық – ұлттық ұстаныммен ғасырлар бойы аралас - қоныстас, көршілес, ауылдас болып өмір сүріп келе жатқандығын дәлелдейтін тарихи – танымдық айғақтар.

Қазақ өркениетіндегі дана хандарымыздың, би-шешендеріміздің, батырларымыздың тарихи-әдеби бейнесінің сомдалуына дерекнамалық негіз болып келе жатқан ауызша тарихнамалық шежірелік мұраларымызды қазіргі іргелі ғылыми-зерттеулеріміздің негізгі тірегі екендігін даралап айтамыз. Бұл орайда, көрнекті ғалым-жазушы Ақселеу Сейдімбектің «Ауызша тарихнама» атты еңбегіндегі ғылыми тұжырымдарын назарға аламыз. «Тарих өткен өмірді сөз еткенімен бүгінгі және болашаққа қызмет етеді. Кез келген тарихи танымның өзегінде белгілі бір **ұлттың, тайпаның, рудың, тіптен жеке адамның** өмір тәжірибесі, мақсат-мұраты, моральдық-этикалық нормалары жатады. Түптеп келгенде, тарих дегеніміздің өзі өмір танудың, қоғам танудың, адам танудың ұлы мектебі. Осы орайда, жалпы шежіре тарату дәстүрі, оның ішінде қазақтың далалық ауызша тарихнамасы (ДАТ) тарихи танымның елеулі бар арнасы болып табылады» [10, 31-б.].

Ұлы Даланың ауызша тарихнамасы бойынша жазылған тарихи-шежірелік прозалық, поэзия шығармаларды зерттеушілер С.Қасқабасов, А.Сейдімбек, т.б. – деректі әдебиет қатарында бағалайды. Біздің төл тарихымыздағы байыптауда назарға алынып жүрген тарихнамалық-шежірелік шығармалар қатарында Захир-ад-дин Бабырдың «Бабырнама», Камал-ад-дин Бинаидың «Шайбани-наме», Мұхамед Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди», Қожамқұл бек Балхидың «Тарих-и Қыпшақ», Қадырғали Жалайырдың «Шежірелер жинағы», Әбілғазы Баһадүрдің «Түрік шежіресі», Қожаберген Толыбайұлының «Баба тіл», Құрбанғали Халидың «Тауарих хамса», Шоқан Уәлихановтың «Қазақ шежіресі», Абайдың «Біраз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы», Шәкәрімнің «Түрік, қырғыз-қазақ хәм хандар шежіресі» Мәшһүр Жүсіптің «Қазақ шежіресі», Мұхамеджан Тынышбайұлының «Қазақ халқының тарихына қатысты материалдар», Сәбит Мұқановтың «Шежіре және тарих жайында», Хамит Мадановтың «Кіші Жүз шежіресі», Жарылқап Бейсенбайұлының «Қазақ шежіресі», т.б. еңбектерді айтамыз. Аталған шежірелік-тарихнамалық еңбектерде сөз арқауындағы дана хандарымыздың, би-шешендеріміздің, батырларымыздың ата-бабалық бұтақтары-тектері, әулеттік өркендері, оларға байланысты оқиғалар дерекнамалық тағылымымен ерекшеленеді. Бұл орайда, туғанына 290 жыл толған, XVIII ғасырдың екінші жартысы мен XIX ғасырдың бас кезі аралығында өмір сүрген, Қазақ хандығы тарихында «Ақ тулы Сіргелі Жабай батыр, әулие» атанған тарихи тұлғаға қатысты деректерді аталған шежірелік-тарихнамалық мұраларды негізге ала қарастырамыз. Қазақстанның Халық жазушысы, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, ғалым-жазушы Мұхтар Мағауин «Қазақ тарихының әліппесі» атты тарихнамалық іргелі зерттеуінде құрамына Сіргелі Жабай батыр да кіретін Абылай хан дәуірінің батырларының халық әдебиеті мен ұлттық тарихындағы ұлағатына жоғары баға берген-ді: «...Абылай заманының, деректі құжаттарда нақты аталатын, тарихи

әңгіме, жырлар мен ежелгі әдеби мұраларда бой көрсететін, халық жадында берік таңбаланған аруақты батырларды еске ала кету ләзім. XVIII ғасырдың үшінші ширегінде Дүрбін-Ойратты тоздырған, Мәнжу-Цин басқыншылығына қарсы қайтпай күрескен, торғауытты талқандаған, қырғызды Алатаудан асырып, өзбек әміршілерін тәубасына түсірген, сөйтіп жиырма жыл бойғы тынымсыз майданда Алаш ұранын жаңғыртып, Абылай ханға Үш Жүздің тізгінін ұстатқан, Қазақ Ордасын қайта көтерген ең атақты қолбасшылар: *Қаракерей Қабанбай, Мүйізді Өтеген, Нұралы хан, Әбілпейіз сұлтан, Қанжығалы Бөгенбай, Ералы сұлтан, Әділ сұлтан, Орыс сұлтан, Жанатай, Баян, Малайсары, Олжабай, Керей, Жәнібек, Шапырашты Наурызбай, Ақтамберді, Жәнеп, Бердіқожа, Тілеуке, Сағымбай, Құлеке, Жауғаш, Дат, Көкжарлы Барак, Құлашбек, Тұрсынбай, Нарбота, Қожаберген...* Бұлардан басқа *Жабай, Сырымбет, Байғозы, Елшібек, Сары, Сәңкібай, Мамит, Молдыбай, Таңсық, Оразымбет, Дерісәлі, Райымбек, Шынқожа, Айбас, Жаназар* – тағы басқа ондаған батырлардың есімін атауға болады [11, 128-б.].

Адамзат өркениеті тарихындағы аса көрнекті тұлғалардың сөз өнері шығармаларындағы көркем тарихнамалық бейнеленуі қазіргі әдебиеттану ғылымындағы («Поэтика художественной историографии» [12, с.224-244] атауымен қолданылып жүр. Зерттеуші Т.И.Кузнецова «Техника исторического повествования Тита Ливия», «Историография «Риторика: Речи в «Истории об основания Рима» Тита Ливия» атты еңбектерінде [12, 13] көркем тарихнама поэтикасының ерекшеліктері антикалық әдебиеттегі қалыптасуының ғылыми-танымдық ерекшеліктеріне ғылыми баға береді:

«История в античности рассматривалась и как научное занятие, и как искусство – одна из форм художественно-прозаического сочинения, особый вид изящной словесности.

Это две тенденции – научная и художественная – сосуществовали в историографии на всех этапах ее развития. Если на первый план исторического сочинения выступал аспект познавательный – это была история научная; если же перевес получал аспект поучительный или занимательный – это была история художественная. Задача первый заключалась в объяснении исторических событий, в воссоздании внутреннего их смысла; задача второй – в живописном изображении событий.

Однако научность и художественность не исключали одно другую. Более того, порой они были трудноразделимы. Соотношение трех основных аспектов (познавательного, поучительного, занимательного) на всей протяжении развития историографического жанра бывало различным.

...Здесь главным было показать событие и тем произвести впечатление на читателя, т.е. развлечь и усладить его живым и красочным рассказом и описанием, увлечь драматической сценой, ярким образом, искусной ораторской речью действующих лиц. Главном образом художественность и назидательность» [13, с.203]. Бұл – біздің сөзіміздің арқауындағы Ұлы Дала батырлары, хандары, би-шешендері тұлғаларының тарихи жырлардағы, дастандардағы, көркем прозалық шығармалардағы, ауызша сақталып, жазбаға айналып шежірелердегі әдеби-көркем тарихнамалық тұрғыда баяндала бейнеленуіне де байланысты өзекті мәселе. Қазақтың фольклорлық мұралары мен көркем әдебиет шығармаларының алтын желісі – тарихи деректер. Тарихи деректердің сөз өнері шығармаларындағы көркем шындық поэтикасы аясында оқырмандар ықыласын иеленуі арқылы әрбір жаңа буын ұрпақтардың тарихи санасының рухани жаңғыратыны, отаншылдық-азаматтық күрескерлік рухының көтерілетіні анық.

Көрнекті ғалым-жазушы, Халықаралық Алаш әдеби сыйлығының лауреаты Нағашыбек Қапалбекұлы «Ақ тулы Жабай батыр» атты тарихи-танымдық зерттеу еңбегінде [14] Жабай батыр Қазыбекұлының (1728-1810) Ұлы Жүздің Сіргелі руынан екендігін, әкесі Қазыбек қажының өте білімді, шешен болғандығын, оның Төле би Әлібекұлының және Абылай ханның маңындағы айрықша беделді би-көсемі, қаһарман-жаужүрек, жеңімпаз батыры болғандығы туралы деректерді жүйелеп көрсеткен. Қазақ хандығы мемлекеттілігінің көркем-тарихнамалық үздік туындысы, көрнекті жазушы Ілияс

Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясының екінші кітабы «Жанталас» романындашүршіт-қытай әскерлерімен шайқасқан Абылай ханның жанындағы Бұқар жыраудың, Тәтіқара, Қаракерей Қабанбай, Қанай, Бекболат, Сырымбет батырлардың, Абылайдың қорғаушы киелі ақ бурасының – іс-әрекеттері, майдан шайқастарының оқиғалары баяндалған. І.Есенберлиннің осы «Жанталас» романындағы тарихнамалық баяндауы («Ежелден келе жатқан осы көне халықтың етін жеп, сүйегін мұрнынан шығарып тастамақ боп, қытай айдаһары қазақ даласына дәл осылай сан рет кірмек болған. Бірақ әрқашан да басқыншы жаудың күрек тісі быт-шыт боп сынып, маңдайлары тасқа соғылған, Жоңғар қақпасының тар шатқалынан эзер өтіп, талай рет кейін шегінген... Жыраулар бүгін ата-бабаларының сол ерлігін жас ұрпаққа жыр ғып толғады. Жырау сөздері миларына қонған жігіттердің түсіне айдаһарлар кіріп, кейбіреулері шошып оянып, алдаспандарына жабысты.., аталған кітаптан, 527-бет) да Қазақ Елін қорғаған батырлар ерлігін ұрпақтарға танытушы ұлттық сөз өнерінің эстетикалық тағылымын айқындай түседі.Абылайдан рұқсат алып, Тәтіқара мен Көтеш жырау осы жүдеген топтардың арасына барып, көңілдерін көтермек болды.

Қазақтың шырқай салған ән шыққан жерге заматта жиналатын әдеті. Бір ошақтық жанында отырып, Тәтіқара «алты қырдың астынан естілетін» күшті даусымен бір айқайлап ап, термені желдірте жөнелгенде, әр жерден шоғырланып, астың пісуін күтіп жүрген жігіттер, лезде сол маңға жинала қалды. Жырау осы ұрыста көзге түскен жігіттердің ерлігін айтып, жұрттың жабыққан көңілін көтеріп-ақ тастады. Енді көп арасынан:

- Уа, пәле! Жігіт болсаң Малайсарыдай бол.
- Япырай, Қаракесек Қапан қандай мерген еді?
- Уа, Бөгенбай батырға кім жетсін! Алты алаштың айдары ғой!
- Ойпырмай, шүршітті қырамыз деп жүріп, көп қызықты көрмей қалыппыз ғой, Тәте еке, әлгі жуан қытай сыпайының қалай қашқанын қайтадан айтып беріңізші!

Тәтіқара жырау екі көзі оттай жайнап, термеге қайта басты:

Жуан қарын іркілдеп,

Қытай қашып келеді.

Өзірейілдей зіркілдеп,

Жабай қуып береді

О заман да бұ заман

Мұндай қызық кім көрген

Сан бәйгеде жүлде алған

Шабысы соққан желмен тең,

Аты шулы Кертөбел,

Қалды кейін жете алмай,

Жуан құрсақ, май басқан

Сыпай кетті құтылып,

Қашқан кезде жігіттер,

Бұл шүршіттен кім асқан!

Осының алдында ғана иіндері түсіп, салбырап отырған жұрт мез-мейрам боп, дуылдасып қалды» [15, 526-527-б.б.]. Бұл - ата-бабаларымыз бен олардың ұрпақтарының тарихи тұлғалар туралы терме-толғаулардан, дастандардан, жазба әдеби шығармалардан рухани серпілу күш-жігер қуатын алып келе жатқан халықтық-психологиялық болмысымыздың шынайы сипаты.

Ғалым-жазушы Нағашыбек Қапалбекұлы аталған мақаласында Жабай батыр Қазыбекұлының Сіргелі тайпасының Алыбай (Батыр), Толыбай (Жайдақ) тармағынан шыққанын, Абылай ханның шешімімен қазақ-қытай, қазақ-қалмақ соғыстарына (1758 жыл) Дулат, Сіргелі әскеріне сардар болғанын, сол қанды шайқастарда ұстап жүретін ақ туды Абылай ханның өзі тапсырғанын, содан бастап оның «Ақ тулы Жабай батыр» атанған

баяндаған.

Бұл арада, әрине, сөз арқауындағы шежірелік-тарихнамалық еңбектердегі Сіргелі руы туралы деректерге де назар аударамыз. Шәкәрім қажы Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресінде Сіргелі руының орналасқан географиялық мекені атап көрсетілген: «Сіргелі мен ошақты Сырдарияға жақын» [16, 33-б.]. «Қазақстан Ұлттық энциклопедиясындағы (8-том) тарихи-дерекнамалық анықтамалар (С.Ерматов мақаласы) да Жабай батыр Қазыбекұлының ататек-әулет жүйесінен мәліметтер береді:

«**Сіргелі** – тайпа. Ұлы Жүз құрамына кіреді. Қазақтың барлық шежіре деректерінде үйсінмен бірге туған ойсылдың ұрпағы болып саналады. Ойсылдың отыз ұлының бірі Сіргеліден бай жігіт, шалдар, айтбозым, қарабатыр, батыр, жайдақ жаңабай, елібай, тутаңбалы, қойшылы, қаракөңірдек, ақкөңірдек болып 12 ата тарайды. Сіргелінің өсіп-өнуіне Бәйдібек бабаның сіңірген еңбегі шексіз. Оның тарихын Қарашаби, Майып, Аңдарлы, Сақал, Үйсіл және Ойсыл аталарымен қоса қарастыру қажет. Жазба деректерде Сіргелі атауы алғаш рет Рузбеханның «Михманнаме-и Бухара» шығармасында айтылады. 14-15 ғасырлардағы **Ноғай ұлысына тән тайпаның бірі – Сіргелі (Сіркелі)**. Олар Байұлымен қатар Еділ бойында көшіп-қонып жүрген» [17, 153-б.]. Энциклопедиядағы мақала авторы сол кезең авторларының бірі Абдолла Насурллахидың (Абдолла ибн Мұхаммед ибн Әли Насралла) «Зубдат әл-Асар» жазбасында **Ноғай ордасы ыдырағаннан кейін** маңғыт (ноғай) жасақтарының Қазақ хандығына қосылғанын, Қасымхан әскерінің құрамында Ташкент пен Түркістанға шабуыл жасағанын, **Сіргелі** Оңтүстік Қазақстанда мекендеген **ежелгі тайпа** екендігін, XIX ғасырдың аяғында Шымкент, Әулиеата, Ташкент уездерінде мекендегенін, ежелгі кәсіп егіншілік, мал бағу болғанын, **таңбасы – мұрындық, сірге** екенін атаған [17, 153-б.].

Осы арада, XIX ғасырдағы қазақ поэзиясындағы көрнекті ақынымыз, айтыс өнерінің және қайраткер ақындықтың ұлттық сөз өнеріндегі ұлттық және халықаралық классикалық негізін салған Сүйінбай Аронұлының қырғыз ақыны Қатағанмен болған айтысындағы өлеңсайыста нағыз қайраткер ұлт-халық ақыны болып дараланған мәртебелі тұғырнамасын айрықша бағалаймыз.

Еларалық-халықаралық айтыс – XIX ғасырдағы түркі халықтары әдеби-мәдени байланыстарының ықпалды арнасы. Қазақ пен қырғыз, қазақ пен қарақалпақ, қазақ пен ноғай ақындарының көрнекті үлгілері – түркі өркениетінің қазіргі рухани жақындасу, араласу жүйесінде қайта жаңғыра жалғасуы тиіс туыстық-түбірлестік, тамырластық байланыстарды нығайтатын сала. Сүйінбай да, Қатаған да өз халықтарының тарихнамасын жан-жақты қамтып жырлаған. Сүйінбайдың өз кезеңіндегі және қазіргі заманғы ақындарға өнеге-үлгі болатын басты ерекшелігі – осы айтыста кең-байтақ Қазақ Елінің Үш Жүз құрамындағы ру-тайпаларды және олар мекендейтін географиялық кеңістігін толық қамти жырлағандығы. Сүйінбай Ұлы Жүз (Албан, Суан, Жалайыр, Ысты, Ошақты, Ойық, Шапырашты, Дулат), Орта Жүз (Найман, Арғын, т.б.), Кіші Жүз (Қоңырат, Он екі ата Байұлы, Жетіру, Алшын, Қаракесек, Кете-Байсары, Әлім, Шөмекей) руларын қамти толғана төкпелейді, атамекендерді, батырларды, би-шешендерді, т.б. – бәрін тұтастыра ұлттық мақтанышпен мадақтайды:

...Қатаған жолы болмайды,

Тіл тигізіп халыққа

Аруақты елге тас атты.

...Оған тақау Сіргелі,

О да көп жұрт іргелі.

Жігітінің бәрі де

Текежәуміт мінгені.

Дүниенің қызығы,

Тамаша дәурен сүргені!

...Күнің қалай болады

Ноғайлыға барғанда?!

... «Көппін» дейді Қатаған
Көңілінде жоқ қой санасы.
Толып жатқан көп қазақ
Көк пен жердің арасы.
...Қозғалма енді, Қатаған,
Оярмын екі көзіңді!
Мен бір емен ағашпын
Білесе де сынбаймын!
Алдаспанға жолықтың
Түбіңе жетпей тынбаймын!
Сөз бастаған бұлбұлмын,
Топ бастаған дүлдүлмін.
Судан шыққан сүйрікпін,
Бәйгеде озған жүйрікпін! [18, 129-130-б.б.]

Сүйінбай – Ноғайлы хандығы құрамында бұрын болған **Сіргелі тайпасының** тарихи негізін, Жабай батырдың әдеби-тарихи тұлғасын эпикалық деңгейде даралап жырлаған ақын. Қазіргі шежірелік-тарихнамалық соңғы деректер бойынша жүйеленген ғалым Жарылқап Бейсенбайұлының «Қазақ шежіресі (ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған).«Ататек кестелері» кітабындағы анықтамалар мен Сүйінбай ақын жырлаған «Жабай батыр» дастанының сюжеттік-композициялық желісі деректерінің сәйкестігін байқаймыз:

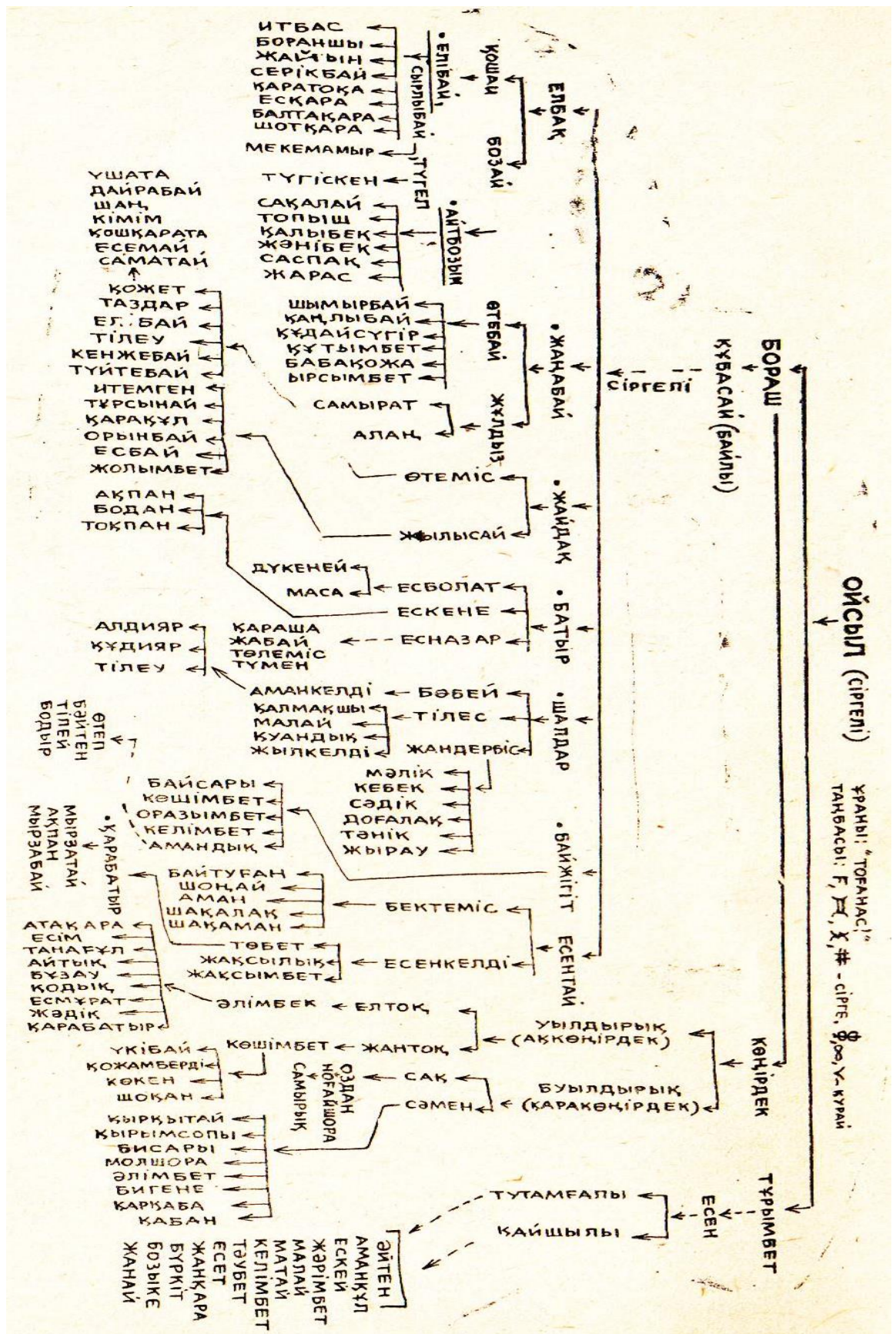
«Бір шежірелерде Майқының, бірінде Қоғамның ұрпағы болып саналатын **Сіргелі** де Ұлы Жүз құрамына кейіннен, не бір айналып келіп қосылған тайпалардың бірі болуы ғажап емес. Оның бір ұшығы **Сіргеліге қатысты шежірелік аңыздардан** да байқалып жатады. Онда **Ойсыл жұрты** бір заманда үлкен шапқыншылыққа ұшырап, қырғыннан аман қалған **аяғы ауыр бір әйел өз төркіні он екі ата Байұлы еліне** барып паналайды. Одан туған бала есейгесін, мұрнына сірге салған тайға мініп, еліне қайтқан екен дейді. Сонау Кіші Жүз арқылы келген сапардың ізін біз бір кезде **Ноғай ордасының құрамында болған рулар атауынан** да байқар едік. Себебі, **олардың арасында да Сіргелі** мен оның құрамындағы Үштаңбалы руы бар. Қазақ жеріндегі Сіргелі елінің кестесін жасауда Жезқазған облысындағы Сары кеңгірден хат жолдаған Қ.Бектановтың, Оңтүстік Қазақстан облысының Бөген ауданынан А.Сатқанбаевтың, Отырар ауданынан Ә.Шілгерхановтың, Жамбыл облысы Сарысу ауданынан С.Серкебаевтың, Қаратау қаласынан Ә.Төлегеновтің, алматылық С.Мырзабековтің, шымкенттік М.Әбдекімнің, К.Бектаевтың, сарыағаштық И.Бақашбайұлының деректері пайдаланылды» [19, 20-б.].

Қазақ - көпғасырлық қалыптасуы-дамуы кезеңдерінде өзіндік ататектік-әулеттік жолы бар халық. Үш Жүз құрамын және Сіргелі Елінің ата-бабалары мен ұрпақтары жалғасқан жүйесіне жасалған осы Жарылқап Бейсенбайұлының «Қазақ шежіресі» кітабындағы «Ататек кестелері (ұрандары, таңбалары)» бөліміндегі ғылыми-танымдық анықтамаларды да, кестені де осы арада назарға алуды жөн көреміз:

«ҰЛЫ ЖҮЗ: Қаңлы, Қатаған (Шанышқылы), Жалайыр, Сіргелі, Сарыүйсін, Шақшам, Шапырашты, Ысты, Ошақты, Албан, Суан, Дулат. ОРТА ЖҮЗ: Арғын, Қыпшақ, Найман, Қоңырат, Керей, Уақ. КІШІ ЖҮЗ: Қаракесек (Кете, Әлім, Шөмекей), Он екі ата Байұлы, Жетіру. Жүзге кірмейтін қазақ рулары»[19, 110-б.].

Ж.Бейсенбайұлының «Қазақ шежіресі» кітабындағы (115-б.)

Сіргелі руының шежірелік кестесі

Сүйінбай Аронұлы (1815-1895)– ақынның «Жабай батыр» дастанында арқау болған кезең қазақ тарихындағы Құрбанғали Халидтің «Тауарих хамсасындағы» «Ноғай-Қазақ

бір болып, айырылғаны және аталу себептері» [20,73-76-бб.]; жазушы Әнес Сарайдың «Ноғайлы: Зерттеу» [21] кітабындағы «Ноғайлы билері, батырлары, жыраулары; «Ноғайлы тайпалары» [21, 52-383-б.б.], әдебиеттанушы ұстаз-ғалымдар Әуелбек Қоңыратбаевтың «Ноғайлы жыры» туралы» [22, 188-200-б.б.], Ханғали Сүйіншәлиевтің «Ноғай-қазақ мұралары» [23, 192-202-б.б.] еңбектеріндегі бағалаулар аясында біз Сүйінбай ақынның «Жабай батыр» дастанын тарихи кезеңдер оқиғалары аясында бағалаймыз. Ақын дастанының сюжеттік-композициялық желісіндегі Жабай батыр тұлғасының «Қазақстан тарихында» (2-том) аталған Қазақ хандығын Есімхан басқарған кезеңдегі тарихи кезең шындығымен сәйкестігін де басты назарға аламыз:

«XVII ғасырдың 30-50-жылдары қазақтарда мемлекеттілігі дамуында белгілі бір рөл атқарды, бұлар – түрлі аймақтардың өзара байланыстарының неғұрлым тығыз ұштасуы, қалалардың дамуы, қоғам құрылысында кейбір сословиелер мінез-құлқының өзгеруі, хан билігінің артуы, қазақ қауымына түрліше қол сұғушылыққа тойтарыс беруді ұйымдастыру. Түркістан, Жанкент, Сауран, Сайрам, Жаңақорған, Созақ, Шолаққорған қалалары мен басқа да қалалар маңызды орын алды.

...Қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымында да өзгерістер болды. Сұлтандармен қатар билер институты жанданады, батырлардың әлеуметтік сословиесі көтеріледі» [24, 428-429-б.]. Демек, ғалым-жазушы Әнес Сарайдың «Ноғайлы» атты зерттеуінде көрсетілген **«Ноғайлы тайпалары»** тарауында аталған, кейіннен Үш Жүздің әрқайсысының құрамына кірген ру-тайпалардың (Адай, Алшын, Арғын, Байұлы, Алтын-Жаппас, Беріш, Буджак, Елбөрі, Жембойлық, Жетісан, Қаңлы, Кете, Жалайыр, Найман, Керей, Тоқсоба (Байбақты, Шеркеш) [21, 254-383-бб.] болуы дерегі аясында сөз арқауындағы Ж.Бейсенбайұлының «Қазақ шежіресі» кітабында **Сіргелі Елінің** де сол Қазақ-Ноғайдың бірге болған, кейіннен айрылысқан кезеңдегі оқиғаларының кейінгі ғасырға жалғасуы тұрғысында топшылаймыз.

Дастанның басталуындағы «Он сан ноғай бүлгенде, Орманбет хан өлгенде, қырық жылдай атысқан, қызыл қанға батысқан, найзаменен соғысқан, қылышпенен шабысқан, айбалтамен қағысқан» [18, 33-34-б.б.] тармақтар мен сіргелітану-жабайтану деректерінің, зерттеулердің (Х.Сүйіншәлиев) сәйкестігі дәйектеледі: «XVI ғасырдың орта шенінде **бұрын Ноғайлы атанып келген ұлыстардың көбі** (әсіресе, Қазан, Астрахань құлаған шақта), ел билігіндегі Сымайыл ұрпағынан үркіп Жәнібек ұрпағы басқарған қазақ-ноғайларға қосылып кеткен. Осы дәуірде Қазақ хандығы күш алған. Қасым мен Есім хандардың тұсында қазақтар Ұлытаудан Сайрам, Ташкент, Бұқара, Самарқанға дейін бір шегі Еділ, Жайық даласын, теңіз жағасын түгелге жақын өз биліктеріне қаратады» [23, 195-б.]. Осылайша Ноғай Ордасындағы билеушілердің бірін-бірі өлтіруінен, оны пайдаланған қалмақтардың шабуылдарынан әбден бөлшектенген, қырылған, тұтқындалған Ноғайлардың тағдырын ғалым-жазушы Әнес Сарай аталған зерттеуінде күйзеле баяндаған: «Аталмыш қауымдар біраз уақыт қалмақтың шылауына ілесе жүріп, бірі Қырым ауды, екіншілері жол тауып Қазақ хандығына келіп қосылды» [21, 194-б.]. Демек, Сүйінбай ақынның «Жабай батыр» дастанындағы майдан шайқасы оқиғаларын **Сіргелі елінің Ноғай Ордасынан Қазақ хандығына қосылуынан кейінгі XVII ғасырдың аяғы XVIII ғасырдың басындағы қазақ-қалмақ соғыстарындағы бір шайқас суретін** жырлауы ретінде түсінеміз. Ақынның дастан кейіпкерін **«Ноғайдан шыққан Жабайды бес мың кісі қамайды»** деуі де сөз арқауындағы Ноғайлы Ордасынан Қазақ ордасына келіп қосылған қазақ ру-тайпаларына ортақ сөз ретінде түсінуге болады.

Дастанның сюжеттік-композициялық желісіндегі шайқастар фольклордағы батырлық эпос кейіпкерлерінше ұлғайту (гипербола) көркемдік тәсілі аясында бейнеленгенін аңғарамыз. Мысалы, «Бес мың топты жанменен Жабай жалғыз алысты», «Талқан қылды бәрісін, бұзды жаудың шәрісін, жауды қуып састырды, айбалта-қылыш қолында» сынды ұлғайта суреттеулер арқылы дәстүрлі қаһармандық-батырлық эпостағы кейіпкерлерге тән бейнелеулер мол қолданылған:

...Жабай алды найзаны,

Істеді талай айланы.
Суырды алмас қылышты,
Бес мың топты жауменен
Жабай жалғыз ұрысты.
Астына мінген Тайқұла
Түзеді сонда жүрісті.
Қылышпен жау шабылды,
Шын ермегі табылды.
Мылтықпен де атылды...
...Атының басын жіберіп,
Сыймады Жабай алқынға.
Қара қан ақты шылқылдап.
Шапты батыр желпініп,
«Аруақтарым, көтер!»-деп,
«Бұл қорлық та өтер»-деп,
Бұл қорғанның ішінде
Бір сау адам қалмады
...Сокқандай етті борасын,
Қызыл қанға толтырды
Екі көше арасын.
...Астындағы Тайқұла
Арандай аузын ашады.
Қояндай жоны бүгілді,
Маңдайдан тері төгілді.
Бір уақыттар болғанда
Суырды қыннан қылышты,
Дұшпан қайта ығысты.
Қалқан, қылыш бартылдап,
Тарсылдап мылтық атылды,
Шықырлап найза шаншылды.
Қан болып адам жаншылды.
...Жабайдың шапқан кісісі
Аяқ серіппей қатады.
Дұшпанның атқан оқтары
Ақ тәніне жетпейді,
Қаттаудан өтіп кетпейді.
Шабылған дұшпан аттары
Қуса-дағы жетпеді [18, 34-36-б.б.].

Дастан сюжетінің көркемдік шешімі – қалың жауды жапыра қирата шайқасқан Жабай батырдың және оның соңына ере шайқасқан қазақ-ноғай батырларының («Қырық жігіт пен бір Жабай айқайға қатты салынды») Қазақ хандығы мемлекеттілігін отаншылдық-азаматтық ұстаныммен қорғаған ерліктері ұрпаққа аманат ете түйінделген:

...Найзаны қолға алғанда
Жаннан кешпей ер жігіт
Еш уақытты жау алмас [18, 35-б.].

Ғалым-жазушы Нағашыбек Қапалбекұлы жоғарыда аталған мақаласында Қазақ тарихындағы «Керей Жабай Қарабиұлы деген батырдың болғаны анық. Ол 1680-1748 жылдар аралығында ғұмыр кешкен ірі тұлғалы батыр екен» деп бағалап, Керей Жабай Қарабиұлының туғанына 338 жыл толуына арналып Алматыда (1918 жылы 15-қаңтар) үлкен жиын, ғылыми конференция өткенін, нақты зерттеулер болғанын айтады. Әрине, Қазақ тарихындағы бұрын беймәлім болып келген, аттас-есімдес батырлардың дәуірлері, қатысқан оқиғалары ұқсас, кезеңдес болуларына байланысты деректердің жинала келе

толығып, нақтыланатыны күмән туғызбайды. Сондықтан, Сүйінбай ақынның «Жабай батыр» дастанының талдануына тарихи кезеңдер, шежірелік мәліметтер, оқиғалар үйлесімін басшылыққа ала қарастыруға мәжбүр болдық.

Жабайтанушы Асқар Жұмаханұлы Сәбитовтің «Жабайлардың ара жігін ажырату не үшін қажет?» мақаласындағы пікірі аясында Жабай есімді қазақ батырларының қазіргі халықтық-ұлттық тарихымызды жаңаша байыптау кезеңіндегі маңыздылығын айрықша сезінеміз:

«Сонымен, Тәтіқара ақынның өлеңінде, І. Есенберлиннің тарихи романында батырлықтың үлгісі болған Жабай – қай Жабай? Бұл Жабайды Абақ Керей Көнсадақтар да, Ашамайлы Керей Еменәлілер де, Сіргелілер де «біздің Жабай» деседі. Бұған келтіретін дәлелдері де жоқ емес. **Тек Ноғайлы Жабай батырдың басы ашық**» [5].

Бұл арада, қазақ батырларына Жабай есімінің қойылуындағы сөз арқауында сөздіктерде берілген анықтамалардағы түсініктер бойынша перзенттің болашағында көрнекті басшы, салмақты ел азаматы болуын болжай тілеген халықтық дүниетаным негіз болғандығын атап айтамыз. Ал, Керей еліндегі Абақ Керей Көнсадақтар мен Ашамайлы Керей Еменәлілер елдерінен шыққан Жабай батыр туралы арнайы кешенді, жан-жақты ізденістер жүргізіліп, шежірелік – дерекнамалық мәліметтер, олар қатысқан тарихи оқиғалар әбден салыстырыла отырып, қорытындылар жасалуы тиіс. Ал, Жабайтанушы Асқар Жұмақанұлының «І.Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясында кездесетін Жабай батырдың руы Сіргелі екенін, Абақ Керей Көнсадақ Жабай батырдың Ашамайлы Керей Жабай батырға айналып кеткенін мойындауымыз керек» деген пікірі кешенді, тиянақты зерттеулер жасауға шақырады.

Демек, біз негізгі сөз Сіргелі ақ тулы Жабай Қазыбекұлының (1728-1810) Қазақ хандығының XVIII-XIX ғасырлардағы оқиғаларына (қазақ-қытай, қазақ-қалмақ соғыстарына) қатысты болғандығын нақты байқаймыз, бағалаймыз.

Көркем тарихнамалық шығармалардағы ержүрек батырлардың басқыншылармен-шапқыншылармен бетпе-бет, қолма-қол шайқастар үстіндегі қаһармандық-жауынгерлік тұлғаларының даралана бейнеленуі – көркемдік ойлаудың аса әсерлі көріністері. Көрнекті түркітанушы ғалым Л.Н.Гумилев «Көне түріктер» атты іргелі еңбегінде Күлтегін батыр және сол тектес түрік батырларының соғыс шайқастары кезіндегі қару-жарақтарын қолдануын (садағымен атуы, найзасымен түйреуі, семсерімен шабуы, тұлпарына мініп шабуылдауы, т.б.) баяндай келе шайқас майданындағы батырлар жекпе-жектерінің психологиялық ықпалды маңызын атап көрсеткен: «Сонымен, **жекпе-жек** – сол уақыттағы ұрыстың маңызды бөлігін құрайтын. Егер батырлар қашанда онша көп бола бермейтінін ескерсек, мұндай тактика жағдайында батырды саптан шығару ондаған қатардағы жауынгерді шауып тастағаннан гөрі көп пайдалы екендігі өзінен-өзі түсінікті. Батырлар әскерлердің саңдақ тобын құрайтын және олардың өлімі, әдетте, сапта үрей тудырып, оны жеңіліске ұшырататын»[25, 337-б.].

Ақын Олжабай Нұралыұлы (1881-1935) ақын жырлаған «Сабалақ – Абылай хан» дастанындағы қалмақтың бас батыры Шарыш пен Сабалақтың жекпе-жек шайқасы және Абылайлап ұрандасқан Қазақ хандығы әскерінің бейнеленуі де қаһармандық-отаншылдық рухты әсерлілігімен баурайды:

...Шарыш батыр ашуға мініп алды,
Мінген атын борбайлап найза салды.
Найзаны ұрып түсірді, дарытпады,
Көк найза ортасынан сынып қалды.
Қылышты ала ұмтылды шабамын деп,
Қомсынды Сабалақты аламын деп.
Қылышты қылышпенен қаққанында,
Қылышы кетті жетеден шарт үзіліп.
Атуға қорамсаққа қол салғанда,
Ұмтылды Нарқызылмен аттырмауға.

Омыраулап атының артын соқты,
Айналды сары арғымақ жығылмауға.
Енді атын бұрғанынша қалды салып,
Басы түсті қалмақтың домаланып.
Шуылдап қалмақ тобы жылағанда,
Қазақ тобы: «Аруақ!»-деп айғай салып.
...Сабалақ ақ ту алып, «Абылайлап»,
Барша қол «Абылайлап!» айғай салды.
Көк те «Абылай», жер де «Абылай»,-бәрі «Абылай»,
«Абылайлап» айғай салды бір жан қалмай.
Нарқызылмен жөнелді қарсы алдына,
Ақ туды желбіретіп салып айғай.
Ешбір жан осы айғайдан қалмай шапты,
Айғай, шаң көкке шығып араласты
Екі жақ ашық тұрған даласымен,
Қалмақтар ақыл таппай тұра қашты [26, 139-141-б.б.].

Көрнекті ақын, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Несіпбек Айтұлының «Шапырашты Наурызбай» атты тарихи поэмасында Төле би бабаның батасын алып, Наурызбай батырдың Доланқара есімді қалмақ батырын жекпе-жекте шайқасып жеңген сәті де көркем тарихнамалық туындылар ұлағатын айқындай түседі:

...Жанына қысым келіп алысқанда,
Жолбарыс алдырмайды арыстанға.
Қалмақты ат үстінен тік көтерді,
Қайрылып қайта найза шанышқанда.
Басынан айналдыра лақтырды оны,
Майысты шыдай алмай аттың белі.
Лап беріп мұны көрген қалың қазақ,
Шақырып аруақтарын шапты ілгері
...Сілтеді аянбастан жауға найза,
Бөгенбай, Қабанбай да, Олжабай да.
Баймұрат, Малайсары, Көкжал Барак,
Жібекбай, Шүйкебай да, Молдабай да.
Байғозы, Баян, Жантай, ер Жәнібек,
Ханкелді, Бердіқожа, Дәулет, Жәпек,
Құттымбет, Қазыбек пен Әйтей, Айқым Әйтек,
Тілеуке, Секербай мен Сатай, Бөлек.
Бөкенбай, Жарылқап пен Қарабатыр,
Сеңкібай, Мамыт, Қаумен, батыр Шойбек.
Сұрапыл болды қырғын қанды қасап,
Қалмақты қазақ қуды алдыға сап.
Нояндар шыбын жаннан күдер үзді
Көрсен де небір айла-шарғы жасап.
Алабы Алатаудың дүбірледі,
Даңқынан Сабалақ пен Наурызбайдың,
Тізесі ата жаудың дірілдеді[27, 69-72-б.б.].

Ұлы Дала батырларының мыңжылдықтар бойы қалыптасқан азаматтық-отаншылдық ұстанымы – атамекендерді, атақоныстарды қорғау майдандарындағы шайқастарда жеңіске жету мұраты. Сіргелі Жабай батырдың Абылай хан аманат еткен ақ туды ұстағаны, ерлік шайқастарында, жекпе-жектерде жеңіске жеткені – Тәуелсіз Қазақстанның қазіргі және болашақ ұрпақтарының қаһармандық-батырлық, жауынгерлік мұратын асқақтата түсетін айбынды ата-бабалық рух мұрасы. Елбасымыздың «Ұлы Даланың жеті қыры» стратегиялық-бағдарламалық мақаласындағы «Ұлт тарихындағы кеңістік пен уақыт»

бөліміндегі «1.Атқа міну мәдениеті» бөлігіндегі сөзі де Сіргелі ақ тулы Жабай батыр тұлғасының тарихи тағылымын даралай түседі: «Бес қаруын асынған салт атты сарбаз айбарлы көшпенділер империялар тарих сахнасына шыққан дәуірдің символына айналды. Ту ұстаған салт атты жауынгердің бейнесі – батырлар заманының ең танымал эмблемасы, сонымен қатар атты әскердің пайда болуына байланысты қалыптасқан көшпелілер әлемі «мәдени кодының» айрықша элементі» [1, 1-б.]. Қазақ тарихындағы Ұлы Дала батырларының туған Отанымызды, атамекендерімізді, атақоныстарымызды басқыншылардан, отаршылдардан қорғау шайқастарындағы батырлық ерліктерінің, қайраткерлік қызметтерінің әдеби-көркем тарихнамалық шығармаларда жазылуы – қазақ сөз өнері дамуы үдерісінде үздіксіз жалғаса беретін шығармашылық үрдіс.

Қорыта айтқанда, Ұлы Дала батырларының әдеби-көркем тарихнамасы жүйесіндегі тарихи шығармалар – қазіргі Тәуелсіз Қазақстан Республикасының рухани жаңғырудағы жаңа тарихындағы тұрпаттарымыз үшін мәңгілік құнды қазынамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Ұлы Даланың жеті қыры//Егемен Қазақстан, №223, 21 қараша, 2018, 1-2-б.б.
2. Қазақ мақал-мәтелдерінің АЛТЫН КІТАБЫ (8675 мақал-мәтел).Алматы: Аруна, 2011.632 б.
3. Әуезов М. Уақыт және әдебиет.–Алматы: ҚМКӘБ, 1962.-428 б.
4. Мағауин М. Алдаспан: Көне қазақ поэзиясының антологиясы: XV-XVIII ғасырлар. Алматы: Атамұра, 2006, 312 б.
5. Сәбитов А.Ж. Жабай ақиқаты қашан айқындалады? // «Қазақ тарихы» журналы, №1, 2019.
6. Жанұзақ Т. Есімдер сыры. Алматы: «Парасат» журналы, 2004, 208 б.
7. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 5-том: Д-Ж.Алматы: Арыс, 2007. 252 б.
8. Жер-су атауларының анықтамалығы. Алматы: Арыс, 2009, 598 б.
9. Жеріңнің аты – Еліңнің хаты: Энциклопедиялық анықтамалық.Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2006, 808 б.
10. Тарақты Ақселеу. Ауызша тарихнама//Қазақ: жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы.–Алматы: Білім, 1994.-176 б., 31-47-б.б.
11. Мағауин Мұхтар. Қазақ тарихының әліппесі.Алматы: Қазақстан, 1996, 208 б.
12. Поэтика художественной историографии: Кузнецова Т.И. Техника исторического повествования Тита Ливия//Поэтика древнеримской литературы: жанры и стиль. Москва. Наука, 1989, 264с, С.224-242
13. Кузнецова Г.И. Историография и риторика: речь в «Истории от основания Рима» Тита Ливия//Взаилосвязь и взаимовлияние жанров в развитии античной литературы. Москв. Наука, 1989, 280 с. с.203-228
14. Қапалбекұлы Нағашыбек. Ақ тулы Жабай батыр//Ана тілі, №7 (1473), 21-27 ақпан, 2019, 6-7-б.б.
15. Есенберлин Ілияс. Көшпенділер: Трилогия: Бірінші кітап – «Алмас қылыш»; Екінші кітап – «Жанталас»; Үшінші кітап – «Қаһар», Алматы: «Көшпенділер» баспасы, 2014, 96б.
16. Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. Алматы, Сана, 1991.80б.
17. Қазақстан Ұлттық энциклопедия/Бас ред. Б.Аяған, Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2006.8-Т. С-У.704б.
18. Аронұлы Сүйінбай. Шығармалары: толғаулар; сын-сықақ өлеңдер, айтыстар. Алматы: Жазушы, 1990. 144б.

19. Бейсенбайұлы Жарылқап. Қазақ шежіресі (ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). Алматы: «Ана тілі» апталығы. «Атамұра», 1994, 160 б.
20. Халид Құрбанғали. Тауарих хамса (Бес тарих). Ауд. Б.Төтенай, А.Жолдасов. Алматы. Маркет, 2006, 296б.
21. Сарай Әнес. Ноғайлы: Зерттеу. Алматы. Арыс, 2009.480б.
22. Қоңыратбаев Ә. «Ноғайлы жыры» туралы//Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. Алматы. Ғылым, 1987, 368б.; 188-200-б.б.
23. Сүйіншәлиев Х. Ноғай – қазақ мұралары//Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы: Оқулық. Алматы: Санат, 2006.-904б.; 192-202-б.б.
24. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 2-том: Қазақстан соңғы орта ғасырлар дәуірінде. Алматы, Атамұра, 2010.640б.
25. Гумилев Л.Н. Көне түріктер: Көпшілік оқырман қауымға арналған. Алматы. Білім, 1994. 480 б.
26. Қазақ халық әдебиеті. Көп томдық. Бірінші том: Абылай хан. Алматы: Білім, 1995. 288б.
27. Айтұлы Несіпбек. Шапырашты Наурызбай: Поэма. Алматы: Мирас, 2011. 148б.

Аннотация: В статье изучается историография литературы посвященная героям и поэзия Жабай батыра. Многовековое становление и развитие казахской цивилизации пришло в нашу нынешнюю эпоху в память о наших предках и поколениях, а также в искусстве фольклорного наследия и художественной литературы. Традиция выдающихся исторических деятелей казахской цивилизации на фоне прошлого тысячелетия отражена в фольклорном наследии и литературных произведениях, отражающих более глубокое философское и психологическое освещение эстетического мировоззрения нашего народа. Всестороннее изучение литературной и художественной историографии героев Великой степи очень важно для модернизации исторического восприятия нынешнего и будущих поколений независимой казахской нации. Традиция героических личностей героев защищать Родину от захватчиков была традицией. Сформирован литературно-художественный историографический путь формирования народно-классических традиций в истории мировой цивилизации.

Abstract: The article studies the historiography of literature devoted to the heroes and poetry of Zhabay Batyr. The centuries-old formation and development of Kazakh civilization came into our present era in memory of our ancestors and generations, as well as in the art of folklore heritage and fiction. The tradition of prominent historical figures of the Kazakh civilization against the background of the past millennium is reflected in the folklore heritage and literary works, reflecting a deeper philosophical and psychological coverage of the aesthetic worldview of our people. A comprehensive study of the literary and artistic historiography of the heroes of the Great Steppe is very important for the modernization of the historical perception of the present and future generations of the independent Kazakh nation. The tradition of heroic heroes to protect the Motherland from invaders was a tradition. A literary-artistic historiographic pathway has been formed for the formation of folk-classical traditions in the history of world civilization